

УДК 316.614.5

Н. А. Дубовиккандидат політологічних наук, доцент,
доцент кафедри соціології та гуманітарних дисциплін
Державного університету телекомунікацій**О. В. Кожедуб**кандидат соціологічних наук, доцент,
доцент кафедри соціології та гуманітарних дисциплін
Державного університету телекомунікацій**МЕТОДИ ВИХОВАННЯ ЯК ЗАСІБ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ ВИХОВАНЦІВ**

Соціалізація особистості вихованця знаходиться в центрі наукових інтересів педагогів, психологів, соціологів. Особливу роль у соціалізаційних процесах особистості вихованця відіграє спілкування та взаємодія із соціальним середовищем, елементами якого є батьки, педагоги, однолітки й інші. Участь вихованця в різноманітних видах діяльності забезпечує засвоєння соціального досвіду, оволодіння нормами, правилами, способами поведінки. Здійснюючи взаємодію з особистістю вихованця, педагоги та батьки застосовують арсенал методів виховання, які являють собою способи і прийоми спільної взаємопов'язаної діяльності педагогів-вихователів і вихованців, що спрямована на оволодіння вихованцями знаннями, навичками й уміннями, нормами та правилами гідної поведінки, різнобічний розвиток їхньої особистості, формування в них загальнолюдських, національних та інших якостей.

У сучасній соціології особливості соціалізації представників різних соціальних груп досліджували Г. Чередник, О. Панфілов, Г. Махмадамінова, О. Безрукова, А. Тащенко, Т. Перепелиця, В. Новицька й інші. Теоретико-методологічні основи застосування методів виховання під час взаємодії педагогів-вихователів і вихованців вивчали О. Безпалько, І. Хохловська, О. Олексюк та інші. Проте соціалізаційний потенціал методів виховання, на нашу думку, досліджено недостатньо. Тому мета статті – розкриття соціалізаційних механізмів методів виховання.

Для того щоб виявити соціалізаційний потенціал методів виховання, з'ясуємо сутність поняття «соціалізація». Особливу увагу процесу соціалізації підрастаючого покоління приділяв Е. Гіденс, котрий зазначав, що *соціалізація* – це процес, через який безпорадне маля поступово перетворюється на особу, яка розуміє й саму себе, і навколишній світ, набуває знань і звичок, притаманних культурі, в якій вона народилася. *Соціалізація* – це не той вид «культурного програмування», коли дитина пасивно засвоює впливи, яких вона зазнає. Навіть щойно народжений малюк має потреби та вимоги, які впливають на поведінку тих, хто за нього відповідальний: дитина від самого початку є створінням активним [1].

Зауважимо, що вагомий внесок у розробку теорії соціалізації зробив Т. Парсонс. Учений розумів соціалізацію як процес інтеграції індивіда в соціальну систему шляхом інтеріоризації загальноприйнятих норм, «вбирання» в себе загальних цінностей. Соціалізація забезпечує потребу індивіда слідувати загальнозначущим нормам і стандартам поведінки [3].

Цікавою, на нашу думку, є спроба Т. Кузьменко розкрити сутність поняття «соціалізація» через аналіз його змісту. Так, авторка наголошує на тому, що це поняття розкриває взаємозв'язок індивідуального та соціального, із цією метою вона наводить приклади визначень цього поняття. Так, зокрема, *соціалізація* – це спосіб формування умінь і соціальних настанов індивідів, які відповідають їхнім соціальним ролям; *соціалізація* – це сходження людини від індивідуального до соціального; *соціалізація* – це процес входження в суспільство; *соціалізація* – це процес становлення особистості, навчання й засвоєння індивідом цінностей, норм, настанов, зразків поведінки, притаманних певному суспільству, соціальній спільноті та групі; це процес засво-

єння й подальшого розвитку індивідом соціально-культурного досвіду [2].

Зазначимо, що Т. Кузьменко визначає такі основні сфери соціалізації: сім'я, групи ровесників, інститути виховання й освіти тощо [2].

Розуміючи соціальний інститут як *досить стійкі форми організації та регулювання спільної діяльності людей* [5], ми можемо визначити основними інститутами виховання навчально-виховний процес, методи і прийоми виховання, форми організації навчально-виховного процесу.

Реалізація мети публікації потребує визначення змісту поняття «процес виховання», сутність якого полягає в динамічній взаємодії (співробітництві, партнерстві) вихователя та вихованців, що спрямована на засвоєння вихованцем у різних видах діяльності цінностей культури, здійснення його самореалізації, самоствердження, особистісний розвиток [4]. Завдання соціалізації, що стоять перед педагогами-вихователями, реалізуються за допомогою *методів виховання*, які, на думку В. Ягупова, являють собою сукупність найбільш загальних способів розв'язання виховних завдань і здійснення виховних взаємодій, способів взаємопов'язаної діяльності вихователів і вихованців, спрямованих на досягнення цілей виховання; сукупність специфічних способів і прийомів виховної роботи, що використовуються в процесі формування особистісних якостей вихованців для розвитку їхньої свідомості, мотиваційної сфери й потреб, для вироблення навичок і звичок поведінки й діяльності, а також їх корекції та вдосконалення [6]. Науковець класифікує методи виховання, виокремлюючи такі групи, як *методи безпосереднього виховного впливу, методи опосередкованого виховного впливу й методи самовиховання*.

Так, до першої групи належать такі методи виховання: *переконання, приклад, вправи, заохочення, покарання й примус*. Характерною особливістю цієї групи методів виховання є те, що вони забезпечують тісну взаємодію вихователя та вихованців, результатом якої є соціалізація вихованців, опанування ними соціального досвіду, формування в них світогляду й ціннісних орієнтацій [6].

Механізм впливу другої групи методів виховання полягає в педагогічно правильному організованому опосередкованому впливі соціального середовища. Адже саме воно є постійним джерелом поповнення особистого досвіду, знань вихованця, є тим об'єктивним фактором, що визначає його життєві настанови, особистісну спрямованість, характер потреб, інтересів, зацікавлень, ціннісних орієнтацій, реальну поведінку, процес самовизначення й самореалізації.

Як зазначає В. Ягупов, поняття «соціальне середовище» є видовим стосовно більш загального поняття «середовище», змістом якого є все те, що оточує річ, рослину, тварину або людину й впливає на них безпосередньо чи опосередковано. До середовища людини зазвичай зараховують економічні, політичні, соціальні й духовні умови та відносини, територіальні й інші соціальні спільноти, об'єднання тією мірою, якою вони стихійно або цілеспрямовано, прямо або опосередковано впливають на свідомість і поведінку вихованця [6].

Зауважимо, що поняття «суспільство» та «соціальне середовище» є однопорядковими, але не тотожними. Поняття «соціальне середовище» передбачає існування сукупності

соціальних умов щодо певного соціального суб'єкта (особистості, групи, колективу, класу тощо), тому для кожного з них значення цього поняття буде різним. Ті чи інші суспільні умови стають елементами соціального середовища в тому разі, коли певним чином впливають на соціальний суб'єкт.

Отже, *середовище* – все те, що оточує людину, починаючи від сім'ї, родини, включаючи середовище соціальне, яке створює умови для її розвитку, соціалізації та формування як особистості. Соціальне середовище – це сукупність суспільних, матеріальних і духовних умов, факторів, відносин тощо, в яких існує особистість і які так чи інакше впливають на її свідомість, поведінку й діяльність.

Соціальне середовище являє собою складне структурне утворення, яке характеризується численними рівнями, складними зв'язками та відносинами між елементами. Розрізняють соціальне середовище трьох рівнів: *макросередовище*, що охоплює всю суспільно-економічну систему, соціум, до якого належить вихованець (наприклад, школа); *мезосередовище*, яке наповнює різноманітні соціальні спільноти, членами яких є вихованці (формальні – клас, студентська група; неформальні група друзів, однолітків); *мікросередовище* охоплює безпосереднє соціальне оточення вихованця – сім'ю.

Вплив соціального середовища на особистість вихованця та її подальший розвиток неоднорідний, він відбувається через мікросередовище. Безпосереднє соціальне середовище є сполучною ланкою між особистістю й суспільством. Найважливіші структурні компоненти мезосередовища – первинний навчальний колектив та інші громадські організації за місцем навчання, неформальне об'єднання за інтересами тощо [6].

Соціальне середовище, в якому перебуває вихованець, має низку характерних особливостей: рівень і характер можливостей для самоактуалізації й самореалізації, вияву індивідуальних здібностей і творчого потенціалу особистості вихованця; рівень єдності й цілісності складових елементів (соціальних відносин, соціальних сфер); рівень рівномірності розвитку різних елементів і сфер соціального середовища.

Умови, які безпосередньо впливають на особистість у соціальному середовищі, можна класифікувати на дві групи – *суспільні* та *матеріально-фізичні*. До *першої* належать первинні колективи, педагогічний процес, ритуали, соціальне середовище певного регіону, до *другої* – матеріально-побутові умови життєдіяльності вихователів і вихованців у конкретній освітньо-виховній системі, морально-психологічний клімат у колективі тощо.

Елементи конкретного середовища можуть впливати на людину прямо чи опосередковано, стихійно або цілеспрямовано. Вплив може бути випадковим чи закономірним, стійким або тимчасовим [6].

Вихованець, який приходить до навчально-виховного закладу (дитячий садок, школа, виш), потрапляє до нового соціального середовища – до соціального середовища навчального закладу, в якому домінують специфічні норми і правила поведінки й діяльності.

Вплив цього середовища на особистість вихованця відбувається через соціальні групи однолітків (клас, студентська група), через організований і цілеспрямований навчально-виховний процес. Значний вплив на формування особистості здійснюють місто, в якому проживає вихованець, держава, країна, елементом якої є вихованець і на території якої він проживає.

Так, соціальні групи (великі, середні, малі), членом яких є вихованець, забезпечують належні умови для ефективною соціалізації його особистості за рахунок виконання *внутрішнього порядку* навчально-виховного закладу, участі в *ритуалах* і *громадській діяльності*, впливу *громадської думки*.

Так, *внутрішній порядок* навчально-виховного закладу формує внутрішню самоорганізованість і самодисципліну вихованців, сприяє розвитку навичок і вмінь дисциплінованої та культурної поведінки, самовдосконалення. Вихов-

не значення внутрішнього порядку навчального закладу полягає в тому, що він опосередковано впливає на свідомість і підсвідомість вихованця, на формування навичок і звичок вихованої поведінки та розвиток його мотивації, часто діє безпосередньо на його підсвідомість.

Ритуали формують у вихованців усвідомлення святості й непорушності вимог загальнолюдських, національних і певних професійних цінностей, відданість українському народові, високі духовні та морально-психічні якості. Ритуали повинні бути чітко організовані, глибоко продумані, відповідати високому естетичному рівню. Впливаючи на духовний світ вихованців, звертаючись до їхніх ідеалів, інтересів і переживань, ритуали формують їхню особистість. За допомогою ритуалів можна досягти таких цілей, яких складно досягнути іншими методами та формами виховання.

Найбільший виховний вплив мають такі ритуали: віддання честі державним символам, урочисті збори, присвячені державним, професійним та іншим святкам, урочистий початок і закінчення навчального року тощо. Соціалізаційний потенціал ритуалів полягає в способах їх реалізації: організації, формі, змісту, емоційній насиченості, урочистій обстановці тощо [6].

Беручи участь у ритуалах, вихованець переживає глибоке відчуття належності до соціального середовища.

Взаємовідносини в групі однолітків (класі, студентській групі) – це різні види стосунків особистості й мікрогруп у формі розподілу внутрішньогрупових ролей і обов'язків. *Громадська діяльність* спрямована на задоволення різноманітних потреб вихованця, пов'язана з внутрішньою потребою особистості вихованця в самовираженні, намаганні заповнити позанавчальний час корисною діяльністю, що спрямована на задоволення різноманітних потреб вихованців і на їх самовдосконалення. Із цією метою проводяться загальні збори, спортивні й культурні заходи, випускається радіогазета, налагоджуються різні контакти з батьками та громадськістю, організовуються предметні гуртки тощо [6].

Зауважимо, що активна участь вихованців у багатьох видах громадської діяльності сприяє їх ознайомленню з різноманітними соціальними статусами й опануванню відповідними соціальними ролями, що, у свою чергу, суттєво оптимізує процес їх соціалізації.

Процес соціалізації вихованців багато в чому залежить від їх самовпливу на формування та розвиток власної особистості. В основі такого самовпливу лежить самовиховання, яке, на думку В. Ягупова, являє собою саморозвиток, у якому, згідно з вимогами суспільства, загальнолюдськими, національними й моральними цінностями, цілями та інтересами самої людини, творчо формуються й постійно розвиваються спроектовані нею сили та здібності й водночас нівелиються недоліки.

Головною метою самовиховання на сучасному етапі є досягнення вихованцем згоди із самим собою, *пошуку смислу життя, самоактуалізація та самореалізація* потенційних можливостей і активне самоутвердження в суспільному житті. На думку науковця, *пошук смислу життя* – це відповідальний етап у розвитку і становленні особистості вихованця, коли відбувається формування й розвиток особистісних ціннісних орієнтацій, їх узгодження із загальнолюдськими, національними та професійними цінностями. *Самоактуалізація*, як зазначає В. Ягупов, – це постійне прагнення людини до повного вияву й розвитку особистісних потенційних можливостей і їх реалізації. А *самореалізація* полягає у свідомій, цілеспрямованій матеріально-практичній, соціальній і духовній діяльності вихованця, що спрямована на реалізацію його власних сил, здібностей, можливостей, життєвих настанов [6].

У своїй педагогічній практиці педагоги-вихователі активно використовують *методи самовиховання*, які являють собою певну сукупність засобів однорідного педагогічного впливу вихованця на самого себе в інтересах формування й розвитку бажаних і необхідних особистих якостей.

Групу методів самовиховання становлять *самопізнання, самооцінка, самоусвідомлення, самонаказ, самоаналіз, са-*

моконтроль, самоорганізація життя й діяльності. Саме їх використовують вихованці для досягнення тих цілей та ідеалів, які вини поставили перед собою [6]. На думку М. Лукашевича, процес соціалізації триває все життя [3], а тому застосування методів самовиховання є тим механізмом, який застосовує вихованець, коли залишає стіни навчального закладу й починає самостійне життя.

Отже, аналіз наукової педагогічної та соціологічної літератури допоміг *установити*, що соціалізація – це процес становлення особистості, навчання й засвоєння індивідом цінностей, норм, настанов, зразків поведінки, притаманних певному суспільству, соціальній спільноті і групі; це процес засвоєння та подальшого розвитку індивідом соціально-культурного досвіду; *з'ясувати* основні сфери соціалізації особистості вихованця, до яких належать сім'я, групи ровесників, інститути виховання й освіти тощо; *визначити*, що методи виховання сприяють соціалізації завдяки активній взаємодії педагога-вихователя та вихованця.

Подальших наукових розвідок потребують особливості застосування методів виховання як засобів соціалізації представників різних вікових груп вихованців.

Література

1. Гіденс Е. Соціологія / Е. Гіденс ; пер. В. Шовкун, А. Олійник ; наук. ред. О. Іващенко. – К. : Основи, 1999. – 726 с.
2. Кузьменко Т. Соціологія : [навчальний посібник] / Т. Кузьменко. – К. : Центр учбової літератури, 2010. – 210 с.
3. Лукашевич Н.П. Соціологія виховання : [краткий курс лекцій] / Н.П. Лукашевич. – К. : МАУП, 1996. – 126 с.
4. Мойсеюк Н.Є. Педагогіка : [навчальний посібник] / Н.Є. Мойсеюк. – 3-є вид., доп. – К. : [б. и.], 2001. – 608 с.
5. Пилипенко Г.М. Категоріальне оформлення поняття «інститут»: проблеми і перспективи інституціональної теорії / Г.М. Пилипенко // Економічний вісник НГУ. – 2008. – № 4. – С. 12–18.
6. Ягупов В.В. Педагогіка : [навчальний посібник] / В.В. Ягупов. – К. : Либідь, 2002. – 560 с.

Анотація

Дубовик Н. А., Кожедуб О. В. Методи виховання як засіб соціалізації вихованців. – Стаття.

У статті визначається, що соціалізація являє собою процес інтеграції особистості вихованця в соціальне середовище за рахунок його взаємодії з педагогом-вихователем. Автори визначають методи виховання як засоби соціалізації вихованців, розкривають специфіку застосування різних груп методів виховання. Група методів безпосереднього виховного впливу (переконавання, приклад, вправи, заохочення, покарання, примус тощо) характеризується тісною взаємодією вихователя й вихованців, у результаті якої вихованці опановують соціальний досвід, формують ціннісні орієнтації та світогляд. Опосередкований виховний вплив на формування особистості вихованця здійснює мікро-, мезо- й макросередовище. Засобами такого впливу є активна участь вихованців

у ритуалах і різних видах діяльності, опанування традицій, дотримання розпорядку дня. Автори наголошують на тому, що процесу соціалізації сприяє самовиховання як самовплив вихованця на самого себе з метою формування бажаних і необхідних якостей.

Ключові слова: соціалізація, соціальне середовище, методи виховання.

Аннотация

Дубовик Н. А., Кожедуб Е. В. Методы воспитания как средство социализации воспитанников. – Статья.

В статье определяется, что социализация представляет собой процесс интеграции личности воспитанника в социальную среду за счет его взаимодействия с педагогом-воспитателем. Авторы определяют методы воспитания как средства социализации воспитанников, раскрывают специфику применения различных групп методов воспитания. Группа методов непосредственного воспитательного влияния (убеждение, пример, упражнение, поощрение, наказание, принуждение и т.д.) характеризуется тесным взаимодействием воспитателя и воспитанников, в результате которого воспитанники овладевают социальным опытом, формируют ценностные ориентации и мировоззрение. Опосредованное воспитательное влияние на формирование личности воспитанника осуществляется микро-, мезо- и макросреда. Средствами такого влияния являются активное участие воспитанников в ритуалах и различных видах деятельности, овладение традициями, соблюдение распорядка дня. Авторы отмечают, что процессу социализации способствует самовоспитание как самовлияние воспитанника на самого себя с целью формирования желательных и необходимых качеств.

Ключевые слова: социализация, социальная среда, методы воспитания.

Summary

Dubovik N. A., Kozhedub H. V. Methods of education as a means of the disciples' socialization. – Article.

In the article determined, that socialization is a process of personality integration in a social environment due to his cooperating with a teacher-educator. Authors determine the methods of education as facilities of disciples' socialization; disclose the specific of application by different group methods of education. The group methods of direct educator influence (persuasion, example, exercise, promotion, punishment, coercion, etc.) is characterized by a close interaction between educator and disciples; as a result that disciples master the social experience, they formed value orientations and worldviews. Indirect educational influence on the personality formation carries out the micro, meso and macro environment. By means of this influence is the active participation of disciples in the rituals and various activities, learning traditions, observance of the daily routine. The authors noted that the process of socialization promotes self-education, as the influence on itself to form desirable and necessary qualities.

Key words: socialization, social environment, methods of education.